

§ 1. Поняття, ознаки і функції правового виховання

Правове виховання — це цілеспрямований постійний вплив на людину з метою формування у неї правової культури і активної правомірної поведінки. Основна мета правового виховання — дати людині необхідні в житті юридичні знання і навчити її поважати закони і підзаконні акти та додержуватися їх, тобто сформувати достатньо високий рівень правової культури, здатний значно зменшити кількість правопорушень. Кожна людина, знаючи свої права і обов'язки, може грамотно захищати себе від незаконних дій з боку юридичних органів, що застосовують право.

Правове виховання тісно пов'язане з усіма видами соціального виховання — моральним, політичним, естетичним та ін. Їх можна назвати «субправовими», тобто такими, що «прилягають до правового», «пов'язані з правовим», оскільки всі вони втягуються в орбіту правового виховання.

Ознаки (риси) правового виховання:

- 1) будується на засадах системи норм права;
- 2) припускає впровадження в правосвідомість виховуваних складових елементів упорядкованих суспільних відносин — дозволянь, зобов'язувань, заборон.

Поєднуючись у процесі функціонування права із заходами державного забезпечення, дозволяння, зобов'язування, заборони перетворюються на первинні засоби правового регулювання, які створюють умови для здійснення правомірної поведінки;
- 3) спирається на можливість застосування примусової сили держави через покладання юридичної відповідальності на правопорушників;
- 4) охоплює суб'єктів права, які не тільки додержуються правових норм, а й є схильними до правопорушень та порушили ці норми;
- 5) здійснюється за допомогою спеціальних правовиховних способів і засобів;
- 6) здійснюється вихователями, що, як правило, мають юридичну освіту або спеціальну юридичну підготовку.

Сутністю правового виховання є формування правової настанови на узгодження прагнень і сподівань особи з інтересами і сподіваннями суспільства, тобто процес вироблення непохитних правових ідей і принципів у правосвідомості виховуваних, формування правової культури.

Зміст правового виховання -- це процес цілеспрямованого і систематичного впливу на правосвідомість особи (групи) за допомогою сукупності (комплексу) правовиховних заходів, певних способів і заходів, які має у своєму розпорядженні суспільство.

Функції правового виховання:

- 1) передача виховуваним (індивідам, громадським групам) певної суми правових знань, навичок, умінь;
- 2) формування правових ідей, почуттів, переконань у правосвідомості виховуваних, вироблення правової настанови на правомірну поведінку;

Правове виховання відбувається в правовому полі, у врегульованих правом сферах суспільних відносин.

Не слід плутати правове виховання і правове регулювання, хоча вони й є взаємозалежними. Об'єктом правового регулювання є головним чином відносини — вольові акти поведінки особи, а об'єктом правового виховання, виховною функцією права — її свідомість: думки, почуття, уявлення. Це не означає, що правосвідомість особи не зазнає впливу правового регулювання і його механізму. Але цей вплив є другорядним відносно поведінки особи, її вчинків.

§ 2. Система і механізм правового виховання. Правова вихованість

Правове виховання має свою систему, механізм, стадії.

Система правового виховання — це сукупність основних частин (елементів) правовиховного процесу, яка забезпечує його певний порядок і організацію.

Систему правового виховання складають такі елементи:

- 1) суб'єкти — державні органи, організації, спеціально уповноважені державою особи, що здійснюють правовиховну діяльність;
- 2) об'єкти — виховувані громадяни або громадські групи;

3) сукупність правовиховних заходів, певних способів і засобів.

Суб'єкт правового виховання може мати правовиховну функцію як основну (Національна юридична академія України, Одеська юридична академія, Київська академія внутрішніх справ, Університет внутрішніх справ, юридичні факультети державних університетів та ін.) або як одну із багатьох (ради народних депутатів, прокуратура, адвокатура, органи юстиції, МВС та ін.).

Об'єкт правового виховання (громадяни) у ході правовиховного процесу зазнає впливу двох факторів, від яких залежить ефективність правового виховання:

1) об'єктивний фактор — позитивні зовнішні умови, що сприяють правовиховній діяльності (демократизація суспільства, захист прав особи, успіхи правотворчої діяльності, юридичної практики та ін.), або негативні умови, що ускладнюють правовиховну діяльність (недосконалість законодавства, не відпрацьованість способів і засобів правового виховання та ін.);

2) суб'єктивний фактор — позитивний внутрішній духовно-правовий стан особистості (її правова вихованість, настанова на правомірну поведінку) або негативний (правова настанова на неправомірну поведінку, однією з підстав якої є правовий нігілізм).

Правовиховні заходи можна зобразити у вигляді сукупності способів і засобів правового виховання. Способи правового виховання:

— правова освіта (або інакше: правовий всеобуч); - правова пропаганда;

— юридична практика державних органів та інших організацій (наприклад, правовиховна діяльність суду, прокуратури, органів внутрішніх справ, юстиції, адвокатури і т.д.);

— правомірна поведінка громадян, їх особиста участь у здійсненні (реалізації) та охороні правових норм;

— самовиховання. Засоби правового виховання:

1) нормативно-правові акти, акти застосування норм права;

2) ознайомлювальні і роз'яснювальні матеріали про правові акти в пресі (у кожній газеті мають бути рубрики типу «Правова освіта», «Юридичний всеобуч», «Консультує юрист», «Запитуйте — відповідаємо»);

3) правові радіо- і телевізійні журнали типу «Право», «Закон» та інші у республіканському (Автономна Республіка Крим), обласних, міських і районних центрах, які систематично інформують про законодавчі та інші нормативні акти України, діяльність органів законодавчої, виконавчої та судової влади, органів юстиції, а також про стан правопорядку, боротьби з правопорушеннями тощо;

4) юридичні газети, метою яких є поширення правових знань;

5) організаційно-освітні: прес-конференції[1], брифінги[2], зустрічі[3], лекції, бесіди, семінари, вечори питань і відповідей, консультації та ін.

Заслугує на увагу пропозиція про створення довідкової інформаційно-правової телефонної служби для оперативних відповідей на запитання індивідів, які відчують потребу у виборі лінії своєї поведінки з погляду її відповідності нормам права, закону.

Механізм правового виховання --це порядок перенесення правових ідей і настанов, що містяться в суспільній правосвідомості, у свідомість виховуваних (особи, громадської групи).

Функціональними елементами механізму правового виховання є такі:

1) суспільна правосвідомість;

2) система норм права;

3) способи і засоби правового виховання;

4) правосвідомість виховуваних, яких необхідно збагатити правовими ідеями і настановами, що містяться в суспільній правосвідомості.

Стрижневою ниткою, яка пов'язує усі ланки (структурні елементи) механізму правового виховання, є правова інформація, яка на рівні перших трьох елементів виступає як описувальна (дескриптивна), а на рівні четвертого елемента — як командна (прескриптивна) інформація.

Суспільна правосвідомість і правосвідомість виховуваних — це внутрішня, духовна частина механізму правового виховання, а система норм права, способи і засоби правового виховання - його зовнішня, інструментальна частина.

Механізм правового виховання особи в духовному внутрішньому зрізі (правовиховний процес особи) можна зобразити у вигляді таких стадій:

1) накопичення правових знань, правової інформації;

2) перетворення накопиченої інформації на правові переконання, звички правомірної поведінки;

3) готовність діяти, керуючись цими правовими переконаннями, тобто поводитися правомірно, відповідно до закону.

Результатом дії механізму правового виховання є рівень правової вихованості особи, її правова культура.

Правова вихованість — внутрішній духовно-правовий стан, у якому перебуває особа в момент прийняття рішення про те, як поводити себе у тих чи інших обставинах. Це стан правосвідомості особи, рівень її правової культури, готовність до правомірної або протиправної поведінки. Рівень правової вихованості — це не тільки знання права і розуміння необхідності виконувати правові розпорядження. Він визначається ступенем сформованості ставлення до права і правового закону як до цінностей, що існують в демократичному суспільстві поза конкуренцією.

§ 3. Правове загальне навчання (правовий всеобуч)

Правовий всеобуч — це єдина загальнодержавна система вивчення законодавства, яка охоплює усі верстви населення, усіх державних службовців. Правовий всеобуч і правова освіта — по суті одне й те ж. Правова освіта, як і правове виховання, являє собою процес засвоєння знань про основи держави і права, виховання у громадян поваги до закону, прав людини, небайдужого ставлення до порушень законності і правопорядку. Правова освіта — необхідний елемент правової культури, умова правової вихованості особи. На всіх рівнях освіти повинно проводитися правове навчання.

Структура освіти складається із освіти: дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої, післядипломної, аспірантури, докторантури, самоосвіти[4].

В Україні розроблена «Програма правової освіти населення», затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 29 травня 1995 р., де, зокрема, підкреслюється, що правова освіта є обов'язковою для всіх Дошкільних виховних, середніх освітніх, вищих навчальних закладів, установ підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів, тобто увага акцентується на наступності у справі правової освіти.

У зв'язку з необхідністю підвищення правової культури депутатського корпусу всіх рівнів, а також працівників виконкомів рад народних депутатів і державної адміністрації виникла необхідність в їх професійній правовій підготовці.

Перехід до ринкових відносин викликав необхідність у правовій освіті керівників, фахівців, посадових осіб комерційних корпорацій. Правова освіта посадових осіб має на меті не тільки оволодіння мінімумом правових знань, а й ставлення до їх використання: всі управлінські рішення мають відповідати «літері» і «духу» закону.

Функції правового всеобучу:

- правова освіта і виховання молоді;

— правова освіта депутатського корпусу всіх рівнів;

- правова освіта працівників органів виконавчої влади на місцях;
- правова освіта працівників органів управління громадських організацій;
- правова освіта посадових осіб комерційних корпорацій -асоціацій, концернів, міжгалузевих, регіональних та інших об'єднань;
- правова освіта правопорушників у місцях позбавлення волі та ін.;
- методичне забезпечення правового всеобучу (підтримання сукупності сучасних принципів, форм, методів і способів правової освіти та інформації, активна участь в їх здійсненні).

З метою ефективного вирішення завдань правового навчання громадян необхідним є об'єднання зусиль державних органів і громадських організацій.

Юридичні установи (органи внутрішніх справ, прокуратура, суд, нотаріальна контора, юридична фірма) покликані організувати конкретну участь юристів-практиків і вчених у роз'ясненні населенню актів законодавства, інформуванні громадян про стан охорони правопорядку.

Поряд з навчанням громадян конкретним правовим нормам важливо впровадити в громадську свідомість випробувані часом і перевірені практикою правові аксіоми.

Правові аксіоми повинні містити знання про:

- 1) правові стимули — правові спонукання до законотворчої поведінки, які створюють умови для задоволення власних інтересів суб'єкта (наприклад, пільга, право на власність та ін.);
- 2) правові обмеження — правові стримування протиправної поведінки, які створюють умови для задоволення інтересів контр-суб'єкта, охорони і захисту суспільства (наприклад, обмеження дієздатності дітей; встановлені законом виборчі обмеження та ін.).

Завдання юридичної науки — здійснити добір таких юридичних аксіом, додержання яких виключало б розузгодженість поведінки людини з законом. Завдання юридичної практики - впровадити їх у правосвідомість громадян через ефективну професійну діяльність юриста-фахівця.

§ 4. Правовий нігілізм: джерела і шляхи подолання

Однією із цілей правової освіти є подолання правового нігілізму — антипода правової культури.

Правовий нігілізм — це деформований стан правосвідомості особи, суспільства, групи, який характеризується усвідомленим ігноруванням вимог закону, цінності права, зневажливим ставленням до правових принципів і традицій, однак виключає злочинний намір.

Ігнорування закону зі злочинною метою — самостійна форма деформації правосвідомості. Разом з тим правовий нігілізм породжує правопорушення, у тому числі кримінальні злочини.

Правовий нігілізм українського суспільства радянського періоду виник не на голому місці: він мав глибокі історичні корені. Багатовікова правова незабезпеченість суспільства, нерівність перед законом і судом, правовий цинізм уряду та інших вищих органів влади, попрання національної самобутності народу — все це, говорячи словами О. Герцена, «вбило всяку повагу до законності» у Російській імперії, до складу якої протягом декількох століть входила значна частина України.

Правовий нігілізм в Україні під час її входження в СРСР - результат певної деформації правової свідомості і правового регулювання того часу.

У СРСР правовий нігілізм проявлявся у двох формах:

1) теоретичній (ідеологічній), коли в унісон з марксистсько-ленінською теорією на державному рівні обґрунтовувалися ідеї:

а) про відмирання держави і права при соціалізмі — і тим самим істотно принижувалася роль права;

б) про перевагу всесвітньої пролетарської революції над правами людини;

в) про перевагу постанов комуністичної партії над законами, вторинність права, його відображеної реальності, яка обслуговує первинні реальності — економіку і політику, та ін.;

2) практичній, коли відповідно до офіційної ідеології:

а) була накопичена величезна кількість нормативних актів, які або морально застаріли, або містили декларації та заклики, або не мали ясності і чіткості формулювань і суперечили один одному. Поширена порочна практика, відповідно до якої закон не діяв доти, доки він не обростав інструкціями або відомчими наказами, призвела до правової деградації суспільства, породила недовіру в закон, зневагу до нього;

б) встановлені державою правові норми не додержувалися державними органами, відомчими і посадовими особами, які прикривали порушення законності

виправдувальними поясненнями типу «в інтересах народу», «для виконання плану» та ін., що спричинило відомчий правовий нігілізм, а часто і правовий цинізм з боку вищих посадових осіб держави;

в) правозастосовні та правоохоронні органи діяли відповідно до принципу пріоритету доцільності над правом і законом.

Явища правового нігілізму (невизнання законів, негативне ставлення до права) — найбільш поширена і укорінена форма деформації правосвідомості населення в державах з авторитарним і тоталітарним режимами.

На цей час причинами прояву правового нігілізму в Україні можна вважати:

— невпорядкованість законодавства, його нестабільність і суперечливість;

- низьку правову культуру;

- слабкість механізму приведення в дію прийнятих законів та ін. (див. § «Правомірна поведінка. Причини нестабільності правомірної поведінки»).

Спеціальними засобами, що сприяють зведенню до мінімуму правового нігілізму, слід назвати:

1) якість законів та інших нормативно-правових актів. Забезпечення належної ролі закону в системі правових актів. Наявність стабільності та однаковості в регулюванні суспільних відносин;

2) авторитет державної влади і налагодженість механізму її дії. Наявність розвинутої державної структури, здатної забезпечити виконання права. Вдосконалення системи правоохоронних органів і правозастосовної діяльності. Зміцнення законності. Підвищення ролі суду;

3) високий рівень правосвідомості, який дозволив би закону працювати. Збереження самобутності правової культури. Поліпшення системи правової інформації, професійного навчання і виховання юристів, інших посадових осіб.

Необхідна систематична робота з підвищення професійної культури всіх суб'єктів правоохоронної системи, що сприятиме подоланню недовіри населення до правоохоронних органів. Додержання закону стане вигіднішим, ніж його порушення, коли зміцниться надійність права, що означає, з одного боку захист набутих прав, а з іншого — можливість будь-якого громадянина, який не має юридичної освіти, знати свої права. Надійність права припускає також стабільність правопорядку і можливість передбачати зміст конкретних юридичних рішень.

[1] Прес-конференція — збори представників преси, телебачення, радіо, які офіційно скликаються управлінням юстиції (можливо, разом з УВС, прокуратурою, обласним і арбітражним судами, організацією спілки юристів та іншими) для важливої інформації правового характеру, відповідей на запитання

[2] Брифінг — коротка прес-конференція.

[3] Зустріч — бесіда керівника або фахівця з одним чи групою журналістів, як правило, з їх ініціативи.

[4] Див.: ст. 29 Закону України від 23 березня 1996 р. «Про освіту» із змінами і доповненнями.